

БУКАНОВ Г. М.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
(Запорізький національний
технічний університет)

УДК 343.231: 349.6

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ВИДОВИХ ОБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

У статті досліджуються проблемні питання визначення видових об'єктів злочинів проти довкілля. Аналізуються наукові погляди, теоретичні положення та законодавство у цій сфері. Пропонується власне визначення видових об'єктів цих злочинів.

Ключові слова: *видовий об'єкт злочинів, злочини проти довкілля, суспільні відносини, навколишнє природне середовище, природні ресурси.*

В статье исследуются проблемные вопросы определения видовых объектов преступлений против окружающей среды. Анализируются научные взгляды, теоретические положения и законодательство в этой сфере. Предлагается собственное определение видовых объектов этих преступлений.

Ключевые слова: *видовой объект преступлений, преступления против окружающей среды, общественные отношения, окружающая природная среда, природные ресурсы.*

This article explores envisage the specific objects of crimes against the environment. Analyzed scientific views, theoretical principles and legislation in this area. It is proposed to own certain types of objects such crimes.

Key words: *object specific crimes, crimes to the environment, public relations, environment, and natural resources.*

Вступ. У цій статті досліджуються проблемні питання визначення видових об'єктів злочинів проти довкілля.

Загальновідомо, що об'єкт є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину. Об'єкт злочину має визначальне теоретичне, практичне і пізнавальне значення для оцінки суспільної та юридичної сутності злочину, тяжкості заподіяної злочином шкоди, кваліфікації діяння та вирішення багатьох інших практичних завдань.

Встановлення об'єкта злочину дозволяє з'ясувати соціальну та юридичну сутність вчиненого злочину, його суспільно небезпечні наслідки, знайти межу дії відповідної кримінально-правової норми. Об'єкт значною мірою впливає на зміст інших об'єктивних ознак складу злочину та дозволяє правильно їх визначити. Вважається також, що без точного визначення об'єкта злочину неможливо уявити сутність заподіяної злочинним діянням шкоди. «Об'єкт (від лат. objectum) – предмет, явище, на який спрямована будь-яка діяльність» [1, с. 307]. Об'єкт злочину – це те, на що спрямоване діяння винного.

У юридичній літературі певна увага приділяється визначенню об'єкта злочинів проти довкілля. На монографічному рівні цю проблему досліджували С. Б. Гавриш (Харків, 1994 р.) [2] та В. К. Матвійчук (Київ, 2005 р.) [3]. Віддаючи належне роботам зазначених та інших

учених, слід визнати, що рівень наукового дослідження об'єкта злочинів проти довкілля видається недостатнім. Слід зазначити, що проблема об'єкта злочинів проти довкілля і до сьогодні вважається однією з найскладніших і суперечливих у теорії вітчизняного кримінального права. Про це свідчить та обставина, що узгодженої позиції щодо об'єкта цих злочинів так і не досягнуто, незважаючи на численні наукові дослідження. У теорії кримінального права про нього висловлені суперечливі точки зору, у зв'язку із чим судова практика зазнає серйозних труднощів. А тому виникає необхідність дослідити та підсумувати висловлені точки зору та запропонувати власну позицію щодо зазначеної проблеми.

Постановка завдання. Цілями статті є вирішення проблемних питань визначення видових об'єктів злочинів проти довкілля.

Результати дослідження. У теорії кримінального права існують різні точки зору на сутність і зміст об'єкта злочину, відповідно до яких ними можуть виступати суспільні відносини, цінності, правове благо, інтереси, норма права в її реальному бутті, людина, сфери життєдіяльності людей.

Розглянувши все різноманіття існуючих думок з приводу того, що є об'єктом злочину, схилиємося до тієї, згідно з якою об'єктом злочину є «суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону кримінальному закону».

Крім вже традиційної трьохланкової систематизації об'єктів злочинів, по вертикалі, уже багато років виділяють і так званий видовий об'єкт злочину. Цей об'єкт у такій системі перебуває, умовно кажучи, між родовим і безпосереднім об'єктами. Видовий об'єкт містить у собі групу суспільних відносин, що за своїм обсягом менша, ніж група, що входить у родовий об'єкт злочинів, але більша, ніж ті суспільні відносини, на які посягають при вчиненні конкретного злочину. Поняття видового об'єкта дуже часто визначається як складова у загальній назві відповідної назви розділу Особливої частини. Це також використовується для подальшої систематизації суспільних відносин вже усередині кожного розділу Особливої частини. Тобто видовий об'єкт злочинів повинен охоплювати основні безпосередні об'єкти суспільно небезпечних діянь, що входять до цього виду (цієї групи) злочинів. Видовий (підгруповий) об'єкт, за визначенням Є. О. Фролова, співвідноситься з родовим як частина і ціле або як вид і рід. Потреба в цьому виникає тоді, коли усередині великої групи споріднених суспільних відносин (родовий об'єкт), що заслуговують єдиної комплексної кримінально-правової охорони, нормами одного і того ж розділу КК, є підстави вирізняти більш вузькі за обсягом групи відносин, для яких характерною є наявність одного і того ж (спільного) інтересу в усіх учасників цих відносин чи вони відображають деякі тісно взаємопов'язані інтереси одного і того ж суб'єкта [4, с. 200-201].

Видовий об'єкт може умовно розглядатися як відносно самостійний вид суспільних відносин, але у даному випадку виступаючий як структурний елемент більш широких за обсягом суспільних відносин (родового об'єкта). Значення видового об'єкта полягає, на наш погляд, у наступному.

1. Даний об'єкт уточнює, конкретизує відповідну сферу суспільних відносин, які утворюють зміст родового об'єкта і на які посягає певна група суспільно небезпечних діянь.

2. Зберігаючи ознаки, притаманні більш загальним за обсягом суспільним відносинам (родовому об'єкту), видовий об'єкт має особливі (специфічні) ознаки, які суттєво впливають на особливості суспільно небезпечних діянь (а також на їх об'єктивні і суб'єктивні ознаки), що посягають на вказані відносини у тій чи іншій сфері.

3. Маючи притаманні йому суттєві ознаки, видовий об'єкт, як відносно самостійний вид суспільних відносин, істотно впливає на ознаки і якості кожного із безпосередніх об'єктів, на які посягають конкретні злочини, передбачені у певному розділі Кримінального кодексу (далі для скорочення викладення – КК).

Видовий об'єкт виступає як «ланцюжок», який з'єднує родовий і безпосередній об'єкти і багато в чому визначає фактичні, соціальні і юридичні ознаки злочинів (їх групи), що посягають на один і той же родовий об'єкт [5, с. 17].

Визначення характерних ознак видових об'єктів дозволяє правильно зрозуміти особливості, що вирізняють злочинне порушення, зокрема довкілля, серед інших злочинних по-

сягань, адже згідно загально визнаного постулату кримінально-правової теорії, у тому числі видовий об'єкт є для певного виду однорідних злочинів критерієм, який відображає його специфіку, дає змогу правильно класифікувати норми кримінального права та відмежувати один вид злочинів від інших. Оскільки видовий об'єкт злочинів, зокрема проти довкілля, визначається видами відповідних злочинів, то ключовим при визначенні видових об'єктів є систематизація або класифікація цих злочинів.

Зважаючи на науково-обґрунтовані теоретичні передумови дослідження суспільних відносин, які за певних умов стають об'єктом злочину, проаналізуємо підходи та існуючі точки зору щодо систематизації або класифікації злочинів проти довкілля.

Потужне дослідження у цій сфері здійснив у своїх роботах В. К. Матвійчук, який пропонує поділити злочини проти навколишнього природного середовища, відомі чинному КК України, на 10 груп: 1) злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови раціонального використання, охорони, відтворення та оздоровлення землі (ст. 239. Забруднення або псування земель; ст. 254. Безгосподарське використання земель); 2) злочини, що посягають на відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення надр (ст. 240. Порушення правил охорони надр); 3) злочини, що посягають на суспільні відносини, що забезпечують умови для охорони відносин щодо захисту суверенних прав України над континентальним шельфом України з метою розробки і розвідки його природних багатств, а також проведення досліджень, розвідки, розробки природних багатств та інших робіт на континентальному шельфі (ст. 244 КК України); 4) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення рослинного світу (ст. 245 КК. Знищення або пошкодження лісових масивів; ст. 246. Незаконна порубка лісу; ст. 247. Порушення законодавства про захист рослин); 5) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів (ст. 242 КК. Порушення правил охорони вод; ст. 243. Забруднення моря); 6) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря (ст. 241 КК. Забруднення атмосферного повітря); 7) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення тваринного світу (ст. 248. Незаконне полювання; ст. 249. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; ст. 250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; ст. 251. Порушення ветеринарних правил); 8) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони від умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду); 9) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони екологічної безпеки (ст. 236. Порушення правил екологічної безпеки; ст. 253. Проектування чи експлуатація споруд без системи захисту довкілля); 10) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови для протидії приховуванню або перекрученню відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, невжиттю заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237. Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення; ст. 238. Приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення) [6, с. 123-125].

Але такий поділ певною мірою є дрібним для визначення видових об'єктів у нашому дослідженні, вміщує певні групи, що можуть бути поєднані в один вид.

О. О. Дудоров, В. М. Комарницький і Д. В. Каменський на підставі узагальнення існуючих у теорії кримінального права підходів до класифікації злочинів проти довкілля і залежно від безпосереднього об'єкта посягання пропонують такий поділ досліджуваних злочинів:

- 1) злочини проти екологічної безпеки (ст. 236, 237, 238, 253 КК);
- 2) злочини, що посягають на встановлений порядок використання землі та її надр (ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 254 КК);

3) злочини, що посягають на встановлений порядок охорони атмосферного повітря та водних ресурсів (ст. 241, 242, 243, 244 КК);

4) злочини, що посягають на встановлений порядок лісокористування, використання рослинного і тваринного світу (ст. 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 КК) [7, с. 697].

Проте, цей поділ злочинів проти довкілля вміщує у певних видах декілька безпосередніх об'єктів злочину різного порядку.

Пропонується злочини проти довкілля за критерієм (ознакою) безпосереднього об'єкта класифікувати на такі два великі види:

1) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері екологічної безпеки (ст. 236, 237, 238, 253 КК України);

2) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення природних ресурсів (ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254 КК України); у свою чергу останній вид поділяється на такі підвиди:

а) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення неживої природи: землі, надр, континентального шельфу України, атмосферного повітря та вод (ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, 243, 244, 254 КК України):

– злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення землі (ст. 239, 239-1, 239-2, 254 КК України);

– злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони та використання надр та континентального шельфу України (ст. 240, 244 КК України);

– злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони атмосферного повітря (ст. 241 КК України);

– злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення вод (ст. 242, 243 КК України);

б) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення живої природи: рослинного світу та тварин (ст. 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 КК України):

– злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу (ст. 245, 246, 247 КК України);

– злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення тварин (ст. 248, 249, 250, 251 КК України);

– злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України).

Розглянемо поняття, що складають основний зміст видів злочинів проти довкілля.

Згідно з ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [8].

Природні ресурси – це сукупність об'єктів та систем живої та неживої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини та суспільства.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Земельного кодексу України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [9].

Згідно зі ст. 1 Кодексу України про надра надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [10].

Відповідно до абз. 2 ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 р. № 2707-ХІІ атмосферне повітря – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень [11].

Згідно з абз. 12 ст. 1 Водного кодексу України води – усі води (поверхневі, підземні, морські), що входять до складу природних ланок кругообігу води [12].

Відповідно до абз. 2 ст. 3 Закону України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р. № 591-XIV рослинний світ – сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території [13].

Застосовувати поняття «тваринний світ» в нашому випадку недоцільно, оскільки згідно зі ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. № 2894-III об'єктами тваринного світу, на які поширюється дія цього Закону, є лише: 1) дикі тварини; 2) частини диких тварин (роги, шкіра тощо); 3) продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо). У такому випадку дефініцією «тваринний світ» не охоплюються свійські (домашні) тварини та певні предмети, що з ними пов'язані, які можуть бути, зокрема, предметом злочину, передбаченого ст. 251 КК України («Порушення ветеринарних правил») [14].

О. О. Дудоров, В. М. Комарницький і Д. В. Каменський доречно вважають, що предметом цього злочину є: 1) тварини (свійські, дикі, сільськогосподарські (велика рогата худоба, коні, свині, вівці, кози), зоопаркові, циркові, лабораторні тощо), птиця, інші представники фауни, здоров'я яких охороняється спеціальними правилами (зокрема, бджоли, риби, раки, молюски, шовкопряди), їхні ембріони, запліднена ікра; 2) продукти тваринного походження (наприклад, м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, рибопродукти, яйця, продукти бджільництва); 3) сировина тваринного походження (шкіра, кістки, кров, хутро, пух, пір'я, роги, копита, кишки, кокон шовкопрядів тощо); 4) корми тваринного походження (в т. ч. борошно м'ясне, рибне, кров'яне, кісткове, живі корми для риб, молочні продукти та їхні похідні) і кормові добавки (зокрема білки, амінокислоти, кормові дріжджі та їхні суміші) [7, с. 774].

Тому при визначенні одного з видів застосовуємо поняття «тварини» – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі.

Відповідно до ст. 60 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII особливій охороні підлягають природні території та об'єкти, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ. Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полізахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України [8].

Згідно із преамбулою Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р. № 2456-XII природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища. Відповідно до ч. 1 ст. 3 цього ж Закону до природно-заповідного фонду України належать: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [15].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши висловлені точки зору на цю проблему, враховуючи, що видовий об'єкт злочинів повинен охоплювати основні безпосередні об'єкти суспільно небезпечних діянь, що входять до цього виду (цієї групи) злочинів, зважаючи на класифікацію розглянутих злочинів залежно від безпосереднього об'єкта посягання, пропонується визначити такі видові об'єкти злочинів проти довкілля:

1) суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки (ст. 236, 237, 238, 253 КК України);

2) суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення неживої природи: землі, надр, континентального шельфу України, атмосферного повітря та вод (ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, 243, 244, 254 КК України);

3) суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення живої природи: рослинного світу та тварин (ст. 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 КК України).

Список використаних джерел:

1. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Тацій В. Я. – Х. : Вища школа, 1988. – 298 с.
2. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: проблемы теории и развитие законодательства / Гавриш С. Б. – Х. : Основа, 1994. – 640 с.
3. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): [монографія] / В. К. Матвійчук. – К. : «Азимут-Україна», 2005. – 464 с.
4. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. А. Фролов // Сб. уч. тр. Свердл. юрид. ин-та. – 1969. – Вып. 10. – С. 184-225.
5. Панов М., Панов М. Об'єкт і система злочинів у сфері господарської діяльності / М. Панов, М. Панов // Юридична Україна. – 2010. – № 5. – С. 13-19.
6. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук: 12.00.08 / В. К. Матвійчук. – К. : Вищий навчальний заклад «Національна академія управління», 2008. – 511 с.
7. Кримінальне право (Особлива частина): [підручник] / За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 1. – Луганськ: видавництво «Елтон-2», 2012. – 780 с.
8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
9. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-ІІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
10. Про надра : Кодекс України від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
11. Про охорону атмосферного повітря: Закону України від 16.10.1992 р. № 2707-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.
12. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
13. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. № 591-ХІV (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 198.
14. Про тваринний світ : Закону України від 13.12.2001 р. № 2894-ІІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.
15. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

